

פרשת מקץ – יעקב ויהודה

של יוסף, אנו מוצאים התייחסות לאחים רק בביטויים כלליים, שאינם מבדילים אחד מהם מן השאר, ורק מאוחר יותר אנו מוצאים את הביטוי "יהודה ואחיו". הרב משה ליכטנשטיין הציע² שהתשובה נובעת מתוך כך שהאחריות לבנימין שנוטל על עצמו יהודה אינה נובעת מדאגה לבנימין, אלא מהצורך לשכנע את יעקב להניח לו ללכת. המנהיגות של יהודה היא פרגמטית, ונובעת מרעב ומהצורך למצוא פתרון לבעיית המזון. כיוון שרווחתו של בנימין ודאגתו של יעקב היו מכשול בדרך לפתרון, יהודה מצא דרך להשיג את מטרתו האמיתית – השגת אוכל – באמצעות שיכון דאגתו של יעקב. אך המנהיגות של יהודה נובעת לא מכישרון הנהגה פוליטי – פתרון בעיות, וכושר שכנוע – אלא ממאפיינים המוסריים של הנהגה. לכן יהודה לא יחשב מנהיג עד לסוף הפרשה, כאשר הוא מסכן את עצמו כדי להציל את בנימין, ומגלה אחריות מוסרית.

עם זאת, אני חושב כי נכון להניח שנטילת האחריות של יהודה בשלב הראשון מובילה לתשומת הלב האישית ולעמדה המוסרית שהוא מפגין מאוחר יותר. כיון שיהודה, משיקולים פרגמטיים, מקבל על עצמו את האחריות לבנימין, הוא מגלה בעצמו את החוסן המוסרי הדרוש כדי לשאת באחריות. יתכן כי מוקדם יותר, אם בנימין היה נתון בצרה, יהודה היה מתעלם ממנו כפי שהתעלם מיוסף – "אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמַעְנוּ" (מ"ב, כ"א); אולם כעת, כאשר הנסיבות הובילו אותו לקבל מפורשות אחריות לבנימין, הוא מתעלה ומגלה אחריות מוסרית אמיתית.

הקשר בין קבלת האחריות הפרגמטית של יהודה לבין ההתפתחות המוסרית שנובעת ממנה, משקף את אחד הנושאים המרכזיים בסיפור של יוסף – כיצד אנשים השקועים בבעיותיהם האישיות ומשחקים תפקיד קטן ואנוכי, מגלים בעצמם יכולות ומידות מהמעולים ביותר ומתפתחים לשחקנים ראשיים הראויים לייסד את העם היהודי. יוסף עצמו הוא הדוגמה הברורה ביותר לכך.

ב. יעקב הוא ישראל

עם זאת, סבורני שיש תכונה מנהיגותית נוספת של יהודה שבאה לידי ביטוי לראשונה בסיפור כאשר יהודה מתווכח עם אביו לגבי שליחת בנימין. תכונה זו

א. מתי נהפך יהודה למנהיג

מקובל לראות בפסוק הפותח את פרשת ויגש את הצעד הראשון של יהודה כמנהיג השבטים. אולם למעשה, מעמד זה של יהודה משתמע בבירור כבר בסוף פרשת מקץ, וזאת לא רק משום שיהודה נוטל על עצמו את תפקיד הדובר (מ"ד, ט"ז), ואת האחריות על בנימין (מ"ג, ח'ט). ניתן לראות זאת בבירור בפסוק המתאר את חזרתם של האחים אל ביתו של יוסף, לאחר שהתגלה הגביע באמתחת בנימין: "וַיָּבֹא יְהוּדָה וְאָחָיו בֵּיתָה יוֹסֵף וְהוּא עוֹדְנוּ שָׁם וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אֲרָצָה" (מ"ד, י"ד). ממתי נקראים האחים "יהודה ואחיו"? עד עתה, כאשר ההתייחסות הייתה לקבוצה כולה, הם נקראו "האנשים", וכך הם נקראו גם באפיזודה זו עצמה. ברור כי השם שניתן לקבוצה עכשיו אינו מבטא רק את העובדה שיהודה הוא הדובר, או הנואם המשכנע ביותר, אלא שהוא המנהיג באופן רשמי. שמה של הקבוצה הוא "הקבוצה של יהודה".

כיון שבתחילת הפרשה זה אינו המצב, ובוודאי שלא בפרשה הקודמת (הסיפור על תמר מתחיל בביטוי "וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו"), נשאלת השאלה: מה בדיוק מעניק ליהודה את מעמד המנהיג? התשובה לשאלה זו תינתן לנו גם את המפתח להבנת תכונת המנהיגות באופן כללי, ולהבנת הסיבה לכך שיהודה הוא שבט המלוכה.

אני חושב שיש הסכמה כללית לגבי השלב בעלילה שבו יהודה מפגין תכונות מנהיגותיות ונעשה המנהיג – כאשר הוא משכנע את אביו לשלוח עמו את בנימין למצרים (מ"ג, ח'י). ראובן, הבכור, ניסה לעשות זאת קודם לכן ונכשל (מ"ב, ל"ז-ל"ח). יהודה מקבל על עצמו אחריות אישית לבנימין, וזה מוביל ליוזמה שהוא נוקט בסוף הפרשה הנוכחית, ובתחילת הפרשה הבאה; נטילת אחריות זו נתפשת, בצדק, כסממן שהבדיל אותו מאחיו והופך אותו למנהיג.¹

אם כך, מדוע מנהיגות זו אינה באה לידי ביטוי מיד לאחר ששכנע את אביו, כבר ביציאתם לדרך לעבר מצרים? בדרך למצרים, וכל עוד הם נמצאים בביתו

¹ הרב משה ליכטנשטיין (<http://www.vbm-torah.org/parsha.59/09vayesh.htm>) השווה את האדישות והעדר האחריות האישית שמגלה יהודה בסיפור תמר ומכירת יוסף ליחס שלו לבנימין. הוא הראה שנטילת אחריות זו מהווה נקודת מפנה בהתפתחות האישיות של יהודה.

² במאמר המוזכר בהערה 1.

עודנו חי. עד אז, רוחו של יעקב לא היתה "חיה". יעקב היה מדוכא, הן פסיכולוגית והן רוחנית.³ החדשות ממצרים מעוררות את יעקב, והוא עובר באחת להיות ישראל – למעשה, מכאן ואילך נעשה שימוש בעיקר בשם זה.⁴

אם כן, מה המשמעות של שינוי השם המתרחש באמצע השיחה בין יעקב ובניו? מדוע האחים אומרים ל"אביהם" שהם חייבים לרדת למצרים להביא אוכל, אך לפתע "ישראל" הוא זה שעונה להם, אחרי היעדרות של עשרים ואחת שנה?

נראה בבירור כי הסיבה להופעתו הפתאומית של "ישראל" בסיפור שלנו היא דרישתו של יהודה שיעקב ישלח את בנימין למצרים עם האחים. "אביהם" (בלי שם בכלל!) מדבר "אליהם" (ללא זהות אישית) ואומר להם לרדת למצרים; יהודה דורש את בנימין; ישראל הוא זה שעונה לו ("מ"ג, ב'ו'). זה כמובן רק מעלה את השאלה שלב נוסף – מה בדרישתו של יהודה הוא זה שהשרה את עלייתו של יעקב למדרגת ישראל?

שני בנים של יעקב מנסים לשכנע אותו לשלוח עימם את בנימין למצרים, ראובן ויהודה. הראשון נכשל, השני מצליח. מהו ההבדל?

ג. מה מעורר את יעקב?

מפתה לראות את ההבדל בין ראובן ליהודה באופן שבו הם מנסים לערוב לשלומם של בנימין ולשכך את דאגתו של יעקב. ראובן אמר: "את שְׁנֵי בְנֵי תְּמִית אִם לֹא אָבִיָּאָנוּ אֵלֶיךָ תִּנָּה אֲתוּ עַל יָדִי וְאֲנִי אֲשִׁיבְנֵנוּ אֵלֶיךָ" (מ"ב, ל"ז). יהודה אמר: "אֲנֹכִי אֶעְרְבְנֵנוּ מִיָּדִי תִּבְקָשׁנוּ אִם לֹא הִבִּיאֲתֵנוּ אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתֵנוּ לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לָךְ כֹּל הַיָּמִים" (מ"ג, ט'). הערבון שמציע ראובן הוא אכן מזעזע. איזו נחמה תהיה ליעקב בהריגת שניים מנכדיו אם בנו לא יחזור? רש"י מעיר מיד על סירובו של יעקב לשמוע לראובן: "לא קבל דבריו של ראובן. אמר בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בניו?"

מדברי רש"י משתמע כי ה"שטות" של ראובן היא הסיבה לכך שיעקב דחה את ההצעה. יש לשים לב, עם זאת, שהמדרש שרש"י מצטט לא אומר זאת. המדרש רק מציין כי ראובן היה "שוטה". רש"י מייחס ליעקב את ההערה של המדרש, על מנת להסביר את סירובו. הרמב"ן חולק על כך:

ויקיבל עליו באלה להביאו אל אביו, כי אמר לו את שני בני תמית, בהיות ענשך עלי אם לא אשיבנו אליך, והוא כענין מה שאמר יהודה

אינה מתגלה בדבריו ובמסופר לגביו, אלא בהשתקפותה אצל אחר. אנו יכולים להבחין בעלייתו לגדולה של יהודה בהשפעה שיש לאישיותו על יעקב. התבוננו בסיכום להלן של העימות בין יעקב והאחים לאחר חזרתם ממצרים בפעם הראשונה:

וַיְבֹאוּ אֶל יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֶרְצָה כְּנָעַן...
וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שְׂקִיהֶם... וַיֵּרְאוּ אֶת צָרוֹת פְּסָפְיָהֶם הֵמָּה וְאֲבִיהֶם וַיֵּרְאוּ.
וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֲתִי שִׁפְלֹתֶם...
וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל אָבִיו לֵאמֹר אֶת שְׁנֵי בְנֵי תְּמִית...
וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לְאָלֵל אֶת הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הִבִּיאוּ מִמִּצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֲבִיהֶם...
וַיֹּאמֶר אֲלֵיו יְהוּדָה...
וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לְמָה הִרְעַתֶּם לִי לְהַגִּיד לְאִישׁ הָעוֹד לְכֶם אָח? ...
וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל יִשְׂרָאֵל אָבִיו שְׁלַח הַנֶּעַר אֶתִּי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָּה וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוֹת... אֲנֹכִי אֶעְרְבְנֵנוּ מִיָּדִי תִּבְקָשׁנוּ...
וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם כֵּן אֶפֹּא זֹאת עֲשׂוּ קַחוּ מִזְמַרְת הָאָרֶץ... (מ"ב, כ"ט – מ"ג, י"א)

בסיפור זה יש נקודת מפנה דרמטית, אך עם זאת כל כך עדינה ובלתי מורגשת, עד שחששתי שלא תשימו לב אליה, ומשום כך הדגשתי אותה בטקסט. באופן פתאומי, באמצע השיחה, יעקב הופך לישראל. זוהי הפעם הראשונה שיעקב נקרא ישראל מאז שהוא שלח את יוסף לפגוש את אחיו (ל"ז, ג'). מה גרם לשינוי הפתאומי?

הפעם הבאה שבה נקרא יעקב בשם ישראל מצביעה בבירור על המשמעות של השימוש דווקא בשם הזה. כשהאחים חוזרים בפעם האחרונה לארץ כנען ובפיהם החדשות שיוסף חי, אנו מוצאים את התיאור הבא:

"וַיַּעֲלֵנוּ מִמִּצְרַיִם וַיְבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל יַעֲקֹב אֲבִיהֶם. וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי הוּא מִשָּׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפֶּגַע לְבֹו כִּי לֹא הָאֵמִין לָהֶם. ... וַיֵּרְא אֶת הָעֵגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לְשִׂאת אֶתוֹ וַתַּחֲי רֹחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם. וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֲלֵכֶה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרֵם אָמוֹת." (מ"ה, כ"ה-כ"ח)

בהקשר זה, ברור כי השם ישראל מבטא את מה שכתוב במפורש בפסוק הקודם – שהוא חזר לתחיה, חזר לכוחותיו וחיוניותו, לתחושת היזמה, התקווה והגאולה. זה בדיוק מה שהשם ישראל מבטא – "כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱ-לֹהִים וְעַם אֲנֹשִׁים וַתּוֹכֵל". השם יעקב ניתן לו כאשר הוא הגיח לעולם בעקבות עשו, שני לו ומזדנב אחריו. השם ישראל ניתן לו כאשר הוא הכניע את המלאך (של עשו) והכריח אותו לברך אותו.

בפרשת השבוע הבא, השינוי הפתאומי מיעקב לישראל הוא בבירור תוצאה של החדשות שיוסף

³ חז"ל מציינים כי נראה שלא שרתה על יעקב רוח הקודש בתקופה זו, אחרת הוא היה יודע מה עלה בגורלו של יוסף.
⁴ השם יעקב ממשך להופיע. הנצי"ב (ומפרשים אחרים) מפרש את השימוש בכל אחד מן השמות בפרשיות האחרונות של ספר בראשית.

למצרים, בהתעלמו מהעובדות שכבר הסבירו לו. הוא אינו מנסה לרקום תכנית להתמודדות עם המצב.

יהודה לא מסתפק בהסברת העובדות ליעקב. יהודה דורש ממנו לבחור. אין זה מספיק להתלונן על כך שהחיים לא הוגנים, ולהאשים את בניו. זהו הסימן הראשון למנהיגותו של יהודה – הדרישה ליוזמה, להתמודדות עם בחירות קשות. יעקב-ישראל מתעורר כשהוא בא במגע עם מנהיגותו של יהודה. תגובתו הראשונה היא עדיין שלילית – הוא פונה ושואל מדוע בניו גרמו לצרה זו בכך שדברו יותר מדי במצרים. התורה, כשהיא משתמשת בשם ישראל בפעם הראשונה מזה שנים רבות, מספרת לנו כי תגובה זו היתה הניצוץ הראשון. הבוטות של יהודה עוררה את יעקב לחפש את הסיבה לבעיה. כשהוא מאשים את יעקב בתוצאות אי שליליות בנימין, יהודה גורם ליעקב (ישראל) להאשים אותו ואת אחיו. זהו הצעד הראשון. יהודה ממשיך:⁵

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל יִשְׂרָאֵל אָבִיו שְׁלַח הַנֶּעַר אֶתְּךָ וְנִקְוָמָה וְנִלְכָּה וְנִחַיָּה וְלֹא נָמוּת גַּם אֲנַחְנוּ גַם אַתָּה גַּם טַפְנוּ.

אָנֹכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיַּד תִּבְקָשְׁנוּ אִם לֹא הִבִּיאֲתִיו אֵלַיךְ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים.
כִּי לֹא־לֹא הִתְמַהֲמְהֵנוּ כִּי עֲתָה שָׁבְנוּ זֶה פְעַמִּים.
(מ"ג, ח"י")

נאום זה הוא עוד יותר בוטה וחצוף מאשר הראשון. יהודה אומר: מספיק, כולנו גוועים, וכל זה הוא רק בזבוז זמן. פעם נוספת, הבוטות של המשפט האחרון משתקפת בהתעוררותו של יעקב.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם כֵּן אֶפּוֹא זֹאת עֲשׂוּ קָחוּ מִזְמַרְתְּ הָאָרֶץ בְּכֻלֵּיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ מִנְחָה מְעַט צָרִי וּמְעַט דָּבָשׁ ...
וְאֵת אֲחֵיכֶם קָחוּ וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל הָאִישׁ.
וְאֵל שְׂדֵי יִתֵּן לְכֶם רְחֻמִּים לְפָנֵי הָאִישׁ וְשִׁלַּח לְכֶם אֶת אֲחֵיכֶם אַחַר וְאֵת בְּנֵימִן וְאֶנִּי כְּאֲשֶׁר שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי. (מ"ג, י"א-ד')

יעקב כבר אינו מגיב באופן פאסיבי למאורעות. בתגובה לדרישתו של יהודה, הוא כבר לא רק מסכים לתכניתו של יהודה, אלא הוגה תכניות משל עצמו. אין די בערבותו של יהודה; על מנת להבטיח את הצלחת השליחות, יעקב מוסיף פרטים משל עצמו, פרטים שהוא יודע שבניו חמומי המוח לא בהכרח יחשבו עליהם. יעקב תמיד היה דיפלומט טוב יותר מבניו.

אמת הדבר כי נאום זה של "ישראל" מסתיים בנימה של ייאוש: "וְאֶנִּי כְּאֲשֶׁר שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי". יעקב עדיין

וחטאתי לך כל הימים. ואמר את שני בני, והם היו ארבעה, לאמר תחת תחת האחד מבניך יהיה הכפל בבני. והנה יעקב לא בטח בראובן כאשר בטח ביהודה, כי יהודה גבר באחיו. ועוד כי ראובן כבר פשע באביו ולא יבטח בו. והכלל כי היתה עצת יהודה טובה להניחו לזקן עד שיכלה פת מן הבית כי אז ישמע"

מה שהרמב"ן אומר, בעצם, הוא שאין הבדל אמיתי בין הצעתו של ראובן להצעתו של יהודה; אמנם הניסוח של ראובן מעיד על היותו "בכור שוטה", אך זה כשלעצמו אינו סיבה לדחות את ההצעה. בסופו של דבר, אומר הרמב"ן, השוני בין ההצעות הוא בתזמון – בזמן שיהודה ניגש אליו, יעקב כבר עומד בגבו אל הקיר, כיוון שלא נותר עוד אוכל.

אני חושב כי יש כאן הבדל נוסף, שאינו מצוי בניסוח או בתזמון של ההצעה. כפי שראינו קודם, יעקב הופך לישראל כשהוא מדבר עם יהודה. זה קורה לא אחרי שיהודה עורב לבטחונו של בנימין, אלא לפני כן, אחרי הדיבור הראשון של יהודה.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי יְהוָה לְאִמֶּר הֶעֱד הֶעֱד בְּנֵי הָאִישׁ לְאִמֶּר לֹא תִרְאוּ פָנַי בְּלִתי אֲחֵיכֶם אֲתֶכֶם.
אִם יֵשֶׁךְ מְשַׁלַּח אֶת אֲחֵינוּ אֲתָנוּ נִדְּהָ וְנִשְׁבְּרָה לְךָ אֲכָל.

וְאִם אֵינְךָ מְשַׁלַּח לֹא נִרְדַּךְ כִּי הָאִישׁ אָמַר אֲלֵינוּ לֹא תִרְאוּ פָנַי בְּלִתי אֲחֵיכֶם אֲתֶכֶם.
וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לְמָה הִרְעַתֶּם לִי לְהַגִּיד לְאִישׁ הָעוֹד לְכֶם אַח. (מ"ג, ג'-ו')

אין דרך לתאר נאום זה של יהודה מלבד כחוצפה. אביו אומר לו ללכת להביא אוכל, והוא עונה פשוט "לא נלך". הוא מציב לאביו אולטימטום.

מהו מצבו של יעקב לפני נאום זה, מצב המאופיין על ידי התואר "יעקב אביהם" או פשוט "אביהם"? קודם קראתי לזה מצב של דיכאון. מהתבוננות בפסוקים עולה כי הסימפטום העיקרי הוא ריפיון, חוסר מעש – או, במקרה הטוב, תגובה פאסיבית למתרחש סביבו. זה, לדעתי, מה שהמדרש רומז לו כשהוא שם בפי יהודה את הביטוי (המצוטט בדברי הרמב"ן לעיל) "להניחו לזקן עד שיכלה פת מן הבית כי אז ישמע". בניו של יעקב מנסים למצוא דרך לתמרן את הזקן, את יעקב שעייף מן החיים ורוחו אינה חיה, בכך שהם מניחים לו לרעוב עד שהתנגדותו לתכניתם תתפוגג. תגובתו היחידה של יעקב לסיפורם על הקורות אותם במצרים, כולל מאסרו של שמעון, היתה לזעוק בייאוש מר "אתי שְׁכַלְתֶּם יוֹסֵף אֵינְנוּ וְשִׁמְעוֹן אֵינְנוּ וְאֵת בְּנֵימִן תִּקְחוּ עָלַי הֵיוּ כְּלָנָה" (מ"ב, ל"ו). חודשים לאחר מכן, כשהרעב שוב בפתח, הוא פונה אל בניו ושולח אותם

⁵ אחרי שהאחים – שימו לב לפועל בלשון רבים בפסוק ז' – מסבירים כיצד קרה שקיומו של בנימין הובא לתשומת ליבו של "האיש".

את עצמו ואת אביו להתייצב מול גורלם ולהיאבק בו, ולא לתת לו להכריע אותם מתוך פאסיביות. את התוצאה רואים מיד בהפיכתו של אביו, גם אם באופן זמני, לישראל – האחד שנאבק ויכול, שר בין א-להים ואנשים. בנוכחותו של יהודה, יעקב נהיה שוב האדם שנאבק במלאך כל הלילה והוציא ממנו בכוח ברכה לעם היהודי. לאחר שנאבק ב"איש" ("וַיִּאָבֶק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֹלֹת הַשָּׁחַר"), יעקב יאבק עתה במושל מצרים, שגם הוא, כמו המלאך בפרשת וישלח, מכונה תמיד "האיש". השם ישראל משמעותו "שר א-להים". אם השם חוזר בנוכחותו של יהודה, הרי זה משום שיהודה הוא השר, משיח ה'. התכונה של היאבקות בכדי להשפיע על הגורל, מבלי לקבל את מה שנתון כהכרח, מופגנת על ידי יהודה לראשונה בשיחה זו, והיא מיד מזמנת את המקור של תכונה זו בעם ישראל – השם ישראל.

כך אנו פוגשים את מנהיגותו של יהודה - האדם שבהמשך יעמוד לבדו לפני יוסף ויכריח אותו להתמודד עם ייעודו וגורלו, לא כמושל מצרים אלא כאחד מבניו של ישראל.

לא הפך להיות ישראל. זה יקרה רק מאוחר יותר, כשהאחים ישובו עם החדשות על יוסף. ישראל שוקע בחזרה אל היותו יעקב לזמן-מה נוסף.

ניתוח זה של יעקב-ישראל משרת אותנו כדי לגבש את הבנתנו את מנהיגותו של יהודה. האפיונים המוסריים שנעשו בולטים בהתנהגותו של יהודה בסוף הפרשה, כשבנימין עומד בפני עבדות, אכן מהווים את התנאים הנאותים לכך שהתורה תכריז עליו כמנהיג – "יהודה ואחיו". (מ"ד, י"ד). ללא מידות אלו התורה לא היתה נותנת לו תפקיד זה, ולא משנה עד כמה הוא היה גיבור, מלא יוזמה, או כריזמטי. אולם גם מוסריות לבדה אינה מנהיגות, אחרת ראובן, שמבטא עמדה מוסרית כבר בסיפור מכירת יוסף ודואג לו באופן אישי (ל"ז: כ"ב, כ"ט-ל', ובמיוחד מ"ד, כ"ב), היה מתמנה למנהיג. אפילו אם הצעתו של ראובן להרוג את שני בניו היא סכלות, היא בוודאי מראה על מידה לא פחותה של דאגה ומחויבות אישית לשלומו של בנימין מאשר הצעתו של יהודה – ואולי אף יותר. יהודה, בשיחתו עם אביו, מפגין מנהיגות אמיתית בכך שהוא מתעקש לקבל תשובה, בחירה. יהודה הכריח

-
- כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב עזרא ביק, תשע"ב
- עורכת: עתירה ביק
-
- בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
- האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
- האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
- משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5
- דואל: office@etzion.org.il
-